

"ויפתח יוסף את כל אשר בהם"

א. הקושי

בתיאור שנות הרעב במצרים נאמר: "והרעב היה על כל פני הארץ ויפתח יוסף את כל אשר בהם וישָׁבַר למצרים ויחזק הרעב בארץ מצרים" (בראשית מ"א, נו). הביטוי "ויפתח יוסף את כל אשר בהם" אינו ברור. למה הכוונה במילה "בהם"? בכל הפסוקים שקדמו לפסוק זה אין לאתר שם או נושא שניתן לייחס אליו את הכינוי "בהם".

אכן, בסריקה רחבה של התרגומים - השבעים,¹ הפשיטתא,² התרגום השומרוני³ ותרגומים חשובים נוספים;⁴ וכן של מגוון מפרשים - ראשונים,⁵ אחרונים⁶ ואף כאלה בעלי אוריינטציה ביקורתית⁷ - מתברר שרובם ככולם מבינים את הפסוק בערך כך: 'ויפתח יוסף את כל האסמים', או 'ויפתח יוסף את כל האוצרות אשר בהם בְּרָ',

* שלמי תודה לבני אריאל שסייע בהכנת המאמר.

1. במהדורת Brenton: *sitebolw~nav*. פירוש המילה *sitebolw~n* הוא "place for storing corn, granary" (מקום לאחסון תבואה, אסם; על פי H.G. Liddell and R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996⁹).
2. "ויפתח יוסף אוצרא זבן למצריא". המילה "אוצרא" (כמו גם המילה "מצריא") מנוקדת בתנועת ה'צירה' העליון, המציינת בסורית את צורת הריבוי; מכאן "אוצרא" - האוצרות.
3. נוסח התורה השומרוני גורס כאן: "ויפתח יוסף את כל אשר בהם בר" (א' טל, חמישה חומשי תורה לפי נוסח שומרון, תל אביב תשנ"ד). התרגום השומרוני לקטע פסוק זה הוא: "ואפתח יוסף ית כל דבון מיר" (א' טל, התרגום השומרוני לתורה, תל אביב תש"ם), כלומר - 'את כל שבהם בר'; ובדומה לו התרגום הערבי לנוסח זה: *وقفتح يوسف كل ما فيه بر* (ח' שחאדה, התרגום הערבי לנוסח התורה של השומרונים, ירושלים תש"ן).
4. תרגום אונקלוס, תרגום ירושלמי (ניאופיטי), תרגום ר' סעדיה גאון, תרגומו של Z. Kahn, תנ"ך *Anchor Bible* ותרגומים רבים אחרים.
5. רש"י, אבן עזרא, רד"ק, רלב"ג וחזקוני.
6. אברבנאל, מלבי"ם ורש"י הירש.
7. *Torah, a Modern Commentary*; J.P.S.; I.C.C.; טור-סיני בפירושו פשוטו של מקרא: "כדעת רבים, יש להשלים בהמשך בקירוב: ויפתח יוסף את כל האוצרות (גם ת"א ות"י: אוצריא, אוצרון) אשר בהם בר. מלה כגון 'אצרת' בכתוב חסר הושמטה כנראה על פי דמיונה אל 'הארץ'."

כלומר - על הקורא להשלים מדעתו מילה אחת או יותר. א' אהרליך⁸ ושיד⁹ טוענים אמנם שאין זה מקרא קצר, אולם גם פירושיהם של שני אלו נראים לנו דחוקים מאוד מבחינת פשט הפסוק ומבחינת התחביר. מפרשים אחרים¹⁰ התעלמו מהבעיה. שאלתנו נשארה אפוא בעינה: מדוע לא פירש הפסוק את כוונתו במילה "בהם"? לא נראה לנו שיש כאן מקרא קצר במובן הרגיל של ביטוי זה, שהרי דווקא ניסוח כגון 'ויפתח יוסף את כל האוצרות' או 'האסמים' הנו חסכני במילים יותר מן הנוסח שלפנינו - "את כל אשר בהם". אלא בוודאי טרח הפסוק להודיע לנו משהו נוסף באמצעות הביטוי הזה, שעדיין איננו ברור כל צורכו.

ב. הצעה לפתרון

ייתכן שהמילה "בהם" אינה מייצגת מילת יחס + כינוי חָבוּר, אלא פועל שאינו דורש כל תוספת להבנת הפסוק. האם קיים השורש בה"ם בעברית?
 א' בן יהודה מציין במילונו שורש כזה, ומעיר: "בערבית בהם, וממנו אבהם (أبهم) במשמעות חרש, ומזה לפי דעת רוב החכמים השם בהמה. ולא נהיר לי".
 י' בר בספרו **אוצר שרשי לשון הקדש**¹¹ מזכיר אף הוא את השורש בה"ם, וכותב שמשורש זה נוצרה המילה 'בהמה' עם כל הטיותיה ותוספותיה; אולם אין הוא נותן פירוש לשורש זה.
 י' שטיינבערג במילונו¹² כותב, שפירוש השורש בה"ם בלשון ערב הוא "החרש ודום, היה אילם, וממנו 'בהמה'". אכן, קיים שורש כזה בערבית; אבל הוראתו שונה במקצת ממה שהוזכר, כפי שנראה להלן.
 מהערבית של ילדותי עולה בזיכרוני הביטוי הנפוץ: **سِرُّ مَبِيحَم**, שפירושו: סוד כמוס, חתום, שקשה מאוד לפענחו. ואכן, במילון המקיף של א' שרוני¹³ אנו מוצאים את השורש בה"ם וכן 21 בניינים והטיות של הפועל וכמה שמות הנגזרים משורש זה. נזכיר רק את החשובים לענייננו:
 بَهِيمَة בהמה, חיה.

8. א' ארליך, **מקרא כפשוטו**, ברלין תרנ"ט (דפוס צילום ניו יורק 1969) - בדיון ארוך שתמציתו: לשון 'ויפתח' נופל גם על הכלי וגם על מה שבתוכו, ולכן אין צורך לפרט יותר.
9. "נראה לי כי 'את כל אשר בהם' הוא כינוי לאוצרות ואיננו מקרא קצר (כדברי המבאר), אבל 'את כל אשר בהם' הוא כאילו אמר את כל האוצרות; כי מה הוא אוצר? - מה שנותנים בו ענינים מה" (פירוש שד"ל על חמשה חומשי תורה, תל אביב תשל"ב).
10. רשב"ם, ר' יוסף בכור שור, רמב"ן וספורנו; וכן י' קיל בפירוש **דעת מקרא**, ירושלים תשס"ג.
11. י' בר, **אוצר שרשי לשון הקדש**, שטעטטין תרכ"ז.
12. י' שטיינבערג, **משפט האורים: אוצר המלים למקראי הקדש**, וילנא תרנ"ז.
13. א' שרוני, **המילון המקיף ערבי-עברי**, תל אביב 1987.

"ויפתח יוסף את כל אשר בהם"

1. התערפל, נעשה בלתי ברור, נעשה סבוך (עניין וכדומה). 2. أجهمه ערפל את-, עשה את- לבלתי ברור, סיבך את-. 3. נעל את- (דלת).
2. מעורפל, סתום, לא ידוע, לא ברור, מסתורי. عدد مبهם מספר סתמי abstract number. قلق مبهם דאגה מסתורית, דאגה שסיבתה אינה ידועה.
3. حائط مبهם קיר שאין בו פתח, קיר ללא דלת וחלון, מלא (כנגד חלול).

נלמד מכאן בעיקר את ההוראה 'נעל', 'סתם', וגם את ההוראה המושאלת 'מסתורי' (סתום), 'לא ידוע', שהדגשנון לעיל.

מכאן מובן מקור המילה 'בהמה': סתומה (בשכלה), כלומר - חיה ששכלה מוגבל מאוד ואין היא מסוגלת ללמוד או להבין, בדומה לכלי אטום שלא ניתן להכניס בו דבר (ואכן, כך מכנים בשפות רבות את מי שכישוריו השכליים מוגבלים); אבל לא 'חרשת' כפי שהזכיר א' בן יהודה והתקשה בכך, ואף לא 'אילמת' כהגדרת י' שטיינבערג לעיל. וכאן כדאי להזכיר פירוש מפורסם של המהר"ל (תפארת ישראל, פרק ג) למילה 'בהמה', המגיע להגדרה דומה דרך הדרש הבא: 'בהמה' - לשון 'בְּהֵמָה', ובלשונו: "שלימות דבר שנברא עליו נמצא בה". כוונתו של המהר"ל היא שהבהמה אינה יכולה להתפתח ולהוציא את עצמה מן הכוח אל הפועל, אין לה יכולת למימוש הפוטנציאל שגלום בה, ולכן היא סתומה, נעולה ומאובנת (בניגוד לאדם, שבכוח בחירתו החופשית ושכלו יכול להשתכלל, להתפתח ולקדם את עצמו).

אם נאמץ את פירוש השורש בה"ם הנזכר גם לעברית, כי אז תהיה כוונת הפסוק ברורה: 'ויפתח יוסף את כל אשר נעל, אָצַר'. אין כאן שום צורך בתוספת כלשהי. מהפסוקים הקודמים אנו יודעים מה אסף יוסף: "ויקבץ את כל אֶקְל שבע שנים אשר היו בארץ מצרים... ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד..." (בראשית מ"א, מח-מט). נותר רק לשאול, מדוע השתמש הפסוק בשורש נדיר כזה ולא בפועל מוכר יותר. נראה לנו שהסיבה היא במובן הנוסף של השורש בה"ם, דהיינו: הסודיות, הנעלמות. כוונת הפסוק להודיע שיוסף סגר את הבר באוצרות סודיים ונסתרים - והסיבה מובנת: יוסף חשש מהתנפלות ההמון על האוצרות בהתחזק הרעב.

לפי פירוש זה מן הראוי לכאורה לקרוא את המילה בניקוד "בְּהֵמָה" - שהרי לפי פירושו מילה זאת היא פועל בעבר נסתר. קריאה כזו אינה פוגעת בכתב, אך היא שונה מן הניקוד שבידינו - "בְּהֵמָה". ברם, יש להזכיר כי כנגד הפתח והסגול שבניקוד הטברני הנפוץ, מצויה במסורת הניקוד הבבלי מקבילה אחת בלבד. עקרונית הקריאה במסורת ניקוד זו נשתמרו עד ימינו בידי יהודי תימן, שאינם מבחינים בין הגיית הפתח להגיית הסגול. עובדה זו מקהה במקצת את עוקצו של הקושי שצינינו בניקוד המילה "בהם".¹⁴

14. הצעה אחרת היא לנצל את מסורת הניקוד הארצישראלי, שבחלק מכתבי היד אינו מבחין בין תנועת הסגול לתנועת הצירה שבמסורת הטברנית. לפי זה יהיה הפועל במשקל 'פָּעַל' (כמו

ג. האם יש חבר למילה שבפסוקנו על פי פירוש זה?

מצאנו רק פסוק אחד עם המילה "בהם" שניתן לפרשה כפועל: "ימי שנותינו בהם שבעים שנה" (תהילים צ', י). לפי הפירוש החדש יש להבין את דברי המשורר כך שהקב"ה הגביל או חסם את שנותינו לשבעים שנה. אולם פירוש "בהם" כאן כפועל, הגם שהוא אכן אפשרי, איננו מוכרח ואף אינו סביר:

- א. איננו מוכרח - כי נכון שלא יהיה מובן לייחס את המילה "בהם" לימים או לשנים המופיעים בפסוק הקודם: "כי כל ימינו פנו בעברתך כלינו שנינו כמו הגה", אולם ניתן לייחסה למילים בפסוק שלפניו: "שֵׁת עֹנֹתֵינו לנגדך עֲלַמְנו למאור פניך", וכפי שפירש רש"י: "שנותינו אלה בעונותינו אלה ובעלומינו אלה שבעים שנה הם". לכן פירוש "בהם" כאן כפועל אינו מוכרח.
- ב. איננו סביר - כי בכל המזמור, פרט לפסוק האחרון, פונה המשורר לה' בגוף נוכח; מדוע אפוא ישתמש דווקא בפסוק זה בגוף נסתר?

לא מצאנו פסוק אחר שניתן לפרש בו את המילה "בהם" כפועל.

ד. האם יש סיוע לפירוש זה?

תמוה הדבר שלא מצאנו רמז לפירוש זה אצל המפרשים הבקיאים בשפה הערבית, כמו ר' סעדיה גאון, ר' אברהם אבן עזרא ואחרים. עובדה זו מטילה צל כבד על הבנתנו את הפסוק. אולם סיוע, אם כי הססני במקצת, מצאנו לאחרונה ממקור בלתי צפוי. בקונקורדנציה של ש' מאנדלקערן¹⁵ מצאנו את ההקדמה הבאה לערך 'בהמה':

בערבית שרש בהם הוראתו סגור, אָטום וְאֵלם, ועל שם כך נקראת ההולכת על ארבע בהמה - אם מפני שהַדָּבָר אין בה, בניגוד אל האדם, או מפני שסתם בהמה ביתית היא, בניגוד אל חיות השדה והיער. ויש מי שאמר לפרש מזה: 'זיפתח יוסף את כל אשר בהם' (בראשית מ"א, נו), כלומר - אשר סגר באסמיו, ואולי כמו כן: 'ימי שנותינו בהם שבעים שנה' (תהילים צ', י), כלומר - הגבילם במספר שבעים, וְבָם סיני בקדש' (שם ס"ח, יח), כמו 'וּבְהֵם', כמו שכתוב: 'הַגְבִּיל את ההר וקדשתו' (שמות י"ט, כג).

ולהלן הערותינו להקדמה זאת:

ישן, גדל, מלא); אולם משקל זה מאפיין בדרך כלל פעלים עומדים דווקא, ולכן קשה לאמץ את ההצעה הזו.

15. ש' מאנדלקערן, קונקורדנציה לתנ"ך, ירושלים-תל אביב תשל"ה⁹ (מהדורה ראשונה ליפסיה תרנ"ו).

"ויפתח יוסף את כל אשר בהם"

- א. ישנם רמזים אחדים המעידים על כך שהמחבר אינו מאמץ ברצינות פירוש זה: הבאת פירוש הפסוק הנידון כאן תחת הכותרת העמומה "ויש מי שאמר", מה גם שלא הצלחנו לגלות מיהו האומר; וכן סיווג הפסוק "ויפתח יוסף..." בערך 'הם' (עמ' 1271), ולא יחד עם 'בהמה' (עמ' 166) תחת השורש 'בה'.
- ב. בכל אופן, ברור שהצעה זו של מאנדלקערן לא התפרסמה ואין היא ידועה בציבור.¹⁶
- ג. על פירוש הפסוק "ימי שנותינו בהם שבעים שנה" הערנו כבר בסעיף הקודם כי הוא אפשרי אך אינו הכרחי וסביר, מהסיבות שהזכרנו שם.
- ד. הצעתו כחבר שני לפירוש זה את הפסוק "רכב אלהים רבתיים אלפי שנאן אדני במ סיני בקדש" במובן 'ובהם סיני בקודש', כלומר - חסם או הגביל את הר סיני כפי שצָוָה משה "הגבל את ההר וקדשתו" (שמות י"ט, כג), היא מחוכמת ומעניינת, אך רחוקה ודורשת בדיקה יסודית.
- ה. בנוגע להסבריו על סיבת הכינוי 'בהמה' - דעתנו שונה, כפי שהסברנו לעיל. לא מצאנו במילון שרוני את ההוראה 'אילים' בערך 'בהם', אם כי אין לשלול שבמילונים אחרים (אולי לשפה הערבית הקלאסית) תימצא הוראה כזו.

ה. סיכום

בפסוק הנידון מוצע להבין את המילה "בהם" כפועל במובן 'נעל', 'אצר' עם גוון של סודיות. לפי פירוש זה ניקוד הה"א הוא בפתח. לא מצאנו חבר ודאי לפירוש זה בכל המקרא. כמו כן לא מצאנו סיוע לפירוש זה באף מתרגם או מפרש, פרט להצעה כמעט זהה בקונקורדנציה של מאנדלקערן.

16. כדמות ראייה לדבר תשמש העובדה, שבפירוש המסורתי-מדעי הפופולרי **דעת מקרא** שהופיע לאחרונה לסוף חומש בראשית, אין רמז לפירוש הזה.